

кошти з державної скарбниці. Значні кошти виділялися на боротьбу з епідеміями, утримання дитячих навчальних закладів та просвітницьку роботу серед селянства тощо.²⁷

Критична ситуація з постачанням продуктів харчування і забезпеченням війська необхідним озброєнням змусила Директорію створити надзвичайні торговельно-фінансові місії для налагодження контактів з іншими країнами світу. Згідно Закону "Про посилку до Франції, Бельгії та Італії надзвичайних торговельно-фінансових місій" Д. Маркович був включений до складу урядової делегації для поїздки в Італію.²⁸ На початку березня 1919 р. місія відбула до Одеси для оформлення візових процедур. На цьому законотворча діяльність Д. Марковича у Міністерстві юстиції УНР припинилася.

Таким чином, за короткий термін державної діяльності на посаді "найвищого судді" УНР та міністра юстиції в уряді С. Остапенка Дмитро Маркович проводив українізацію апарату судочинства і прокурорського нагляду, направляв роботу Міністерства на забезпечення правопорядку на території УНР та займався розробкою законодавчої бази щодо захисту честі і гідності громадян молодій українській державі. Директорія УНР та органи юстиції під керівництвом Д. Марковича в складних зовнішніх і внутрішніх політичних умовах намагалися рішуче протидіяти проявам анархізму та погромницьких настроїв щодо єврейського населення, що в значній мірі вплинуло на скорочення жертв серед єврейського населення на контрольованих Директорією українських територій.

У наступній розробці даної теми перспективними є дослідження діяльності Д. Марковича в умовах присутності на Поділлі у кінці 1919 – середині 1920 рр. польської військової влади та його ставлення до спільної польсько-української боротьби проти більшовиків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Масенко О. "Треба жити по-новому, люблячи людей..." // Маркович Д. По степах та хуторах. – К.: Дніпро, 1991. – С.454; 2. Там само; 3. Шпильова Л., Станович М.. Я ніколи не забував про свій народ // Вісниччина. 1992. 28 листопада, 5, 19, 26 грудня; 4. Демченко І. Вистежуючи іскру добра // Слово і час. - 1993. – №11. – С.61 – 65; 5. Білецький Ф. "Нсабнякий белетристичний талант" (Штрихи до портрета Дмитра Марковича) // Дивослово. – 1995. – №5-6. – С.5-9; 6. Панченко С.А. Творчість Дмитра Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття: Дис. канд. філолог. наук. – Запоріжжя, 2000. – С.160; 7. Рекрут В.П. "З людьми і для людей..." (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ – початок ХХ ст.) – Вінниця: ПП Балюк, 2006. – 408с.; іл.; 8. Нац. б-ка ім. ак. В. Вернадського. Інститут рукопису: Ф. – ХІ. – Спр.1114; 9. Там же; 10. Там же; 11. Центральний державний архів вищих органів влади в Україні (далі: ЦДАВО України). – Ф.1065. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.91; 12. Нац. б-ка ім. ак. В. Вернадського. Інститут рукопису: Ф. – ХІ. – Спр.1114; 13. Там же; 14. Там же; 15. ЦДАВО України: Ф.1065. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.43 – 46зв.; 16. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – №10; 17. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Том1/ Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – С.14 – 15; 18. Литвин Сергій. Суд історії: Симон Петлюра... – С.242; 19. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Том 1 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – С.15; 20. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К.: Темпора, 2003. – С.95; 21. ЦДАВО України: Ф.1092. – Оп.6. – Спр.2. – Арк.10 – 11; 22. Там же. – Арк.13; 23. ЦДАВО України: Ф.1065. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.91; 24. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – №8; 25. Рекрут В.П. "З людьми і для людей..." – С.252; 26. Бібліотека державного архіву Хмельницької області. Листівки УНР. – №56; 27. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т.1. – С.269-289; 28. Лисий А.К., Лойко О.Г.. До питання про перебування Директорії в Вінниці у лютому – березні 1919 р. // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. Збірник наукових праць. – К., 1999. – С.201-207.

Л.М.Романець, Ю.А.Зінко, І.М.Романюк

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ТИСК НА ВЧИТЕЛЬСТВО ВІННИЧЧИНИ У ПОВОЄННІ РОКИ

Новосенний період був часом широкомасштабного ідеологічного наступу сталінізму, що мав на меті втримати під контролем духовне життя народу, розвиток суспільної думки та суспільних процесів. Під особливо пильним контролем комуністичної влади опинилась система освіти та учительство, від ідейної спрямованості якого, переконливості та політичної активності залежало, яким виросте молоде покоління.

Цілком закономірно, що в різні періоди історичного розвитку нашої країни державні і партійні органи приділяли особливу увагу ролі вчителя в житті суспільства. Цінність цього досвіду, особливо у повоєнні роки, дає можливість побачити, як саме відбувалися процеси, насамперед обставини та специфіка ідеологічного тиску на вчительство Вінниччини.

Дана стаття є актуальною, адже осмислення минулого впливає на зміни сьогодення. У статті автори проаналізували основні методи ідеологічної обробки та вплив на повоєнне вчительство, охарактеризували шляхи тотального контролю за їх навчально-виховною діяльністю та вказали наслідки даних процесів на становленні підростаючого покоління.

Аналізуючи стан наукового опрацювання даної проблеми, слід зазначити, що істотний внесок у наукову розробку питань народної освіти зробили В. Баран і В. Даниленко,¹ О. Замлинська,² Н. Красножон³ та інші. Автори глибоко розкривають форми і методи підготовки учительських кадрів, підходи радянської влади до різних категорій вчительства. У зазначених працях засуджуються репресивні заходи тогочасного керівництва стосовно інтелігенції взагалі, і такої категорії як вчительство зокрема.

Провідне місце у висвітленні підготовки та формування вчительства, зокрема зазначеного періоду, належить також В. Огнев'юку,⁴ М. Романенку.⁵

Проблемам освітянських кадрів, соціально-побутовим умовам освітян Вінниччини, репресіям проти вчительства області присвячено ряд статей Л. Романець.⁶ Основу підготовки даної розвідки склали, насамперед, матеріали Державного архіву Вінницької області, а також матеріали центральних архівів республіки, які допомагають висвітлити політику держави у сфері освіти, механізм управління освітою, діяльність партійних, комсомольських, піонерських організацій, напрямки виховної роботи з вчителями. Через вивчення архівно-слідчих справ репресованих у повоєнні роки розкривається адміністративно-репресивний вплив влади на вчителів.

Апробована до другої світової війни радянська освітня система відновлювалася відразу після вигнанням німецько-фашистських загарбників з України, а разом із нею виправдовувалися адміністративні методи розв'язання життєво важливих проблем навчання та виховання. Уже 25-28 липня 1944 р. в Києві відбулася республіканська нарада активу працівників народної освіти. Серед майже трьохсот її учасників переважали не працівники народної освіти, а партійні та радянські функціонери. Зміст наради був переважаний формальними фразами про необхідність "зобов'язати" органи народної освіти надавати вчителям всіляку допомогу у підвищенні рівня знань, збагаченні їх досвідом, а самих вчителів закликали невтомно оволодівати педагогічною майстерністю, методикою викладання основ наук. Після згаданої наради республіканського активу подібні наради були проведені в усіх областях республіки, у серпні-вересні 1944 р. та у січні-березні 1945 р. відбулися районні наради вчителів Вінниччини, у центрі уваги яких були питання навчально-виховної роботи, особливий акцент зосереджувався на підвищенні ідейно-політичного та фахового рівня вчителів тощо.⁷

Із звільненням України від німецьких загарбників невідкладним вважалося завдання якнайшвидше проводити планомірну роботу по підвищенню ідейно-політичного рівня вчительства. "Треба проводити цю роботу з усією учительською масою, із 160 тис. вчителів, що працюють тепер у школах УРСР, — зауважував Нарком освіти УРСР П.Г. Тичина на початку 1945 р. на республіканській нараді з питань агітації та пропаганди, — форми цієї роботи мають бути різноманітні: самостійна праця кожного вчителя над собою, гуртки, лекції, доповіді, семінари, теоретичні конференції, консультації, товариські бесіди і т. ін."⁸

Зокрема на засіданні Вінницького обласного комітету КП(б)У зазначалося про актуальність ідейного виховання інтелігенції, оскільки вона побувала під тимчасовою окупацією німецько-румунських загарбників, які "запоганили" їй душу всякими огидними думками. А оскільки радянська інтелігенція є проводирем світла в масі, то треба учителів встряхнути і вибити з голови, що їм вбили в роки окупації, щоб вони правильно виховували покоління в комуністичному дусі.⁹ "Встряхували" по різному: кого викликали на бесіди до секретарів райкомів і заввідділів пропаганди і агітації, де їх навчали, розглядали з ними питання "Короткого курсу історії ВКП(б)", декого соромили, хто стояв осторонь від політичного життя¹⁰, кого звільняли з роботи, за те, що не працює над підвищенням ідейно-теоретичного рівня¹¹, а кого і репресували за неблагонадійність, особливо це стосувалось тих вчителів, які побували на окупованій території, в полоні, на примусових роботах в Німеччині. Дана категорія спеціалістів носила незриме клеймо "неповноцінних громадян". В анкеті, яка обов'язково заповнювалася при вступі на роботу чи до навчального закладу, людина змушена була дати відповідь на питання про своє перебування в роки війни¹². Так, одного із вчителів біології Монастирищенського району звільнили за те, що під час окупації працював

директором школи, організував збір теплого одягу для фашистської армії¹³, вчительку Чечельницького району – за те, що її родина під час окупації проводила антирадянську агітацію¹⁴, не кажучи вже про участь у націоналістичному підпіллі¹⁵ і за поширення ідеї самостійної України¹⁶.

Влада розглядала вчителя як безсловесного виконавця волі партії щодо ствердження комуністичного порядку; прагнула перетворити його у популяризатора офіційної ідеології та політики, що у виховному процесі повоєнних років призвело до зменшення чисельності україномовних шкіл; до спотворення змісту підручників з історії, до формування “радянського патріотизму і радянської національної гордості,” що були направлені “на ліквідацію капіталістичних пережитків у свідомості, викорінення низькопоклонства перед буржуазною наукою і культурою, на формування марксистсько-ленінського світогляду та підвищення загальної культури”.

Основна робота відділу шкіл ЦК КП(б)У, обласних, міських та районних партійних структур зосереджувалася на контролі за ідейним спрямуванням навчально-виховного процесу в школах, на марксистсько-ленінському вихованні і підвищенні ділової кваліфікації педагогічних кадрів, на організаційному зміцненні діяльності партійних і комсомольських організацій школи. Потрібно зазначити, що з кожним роком партійні лави поповнювалися все більшою і більшою кількістю вчителів, що сприяло посиленню контролю (наприклад, у 1945/46 н.р. у школах Вінницької області працювало 514 членів і кандидатів у члени ВКП(б)¹⁷, у 1949/50 н.р. – 678, у 1951/52 н.р. – 1360¹⁸, 1952/53 н.р. – 1650¹⁹, 1953/54 н.р. – 1896²⁰), а через призму жовтєнтя – піонерія – комсомол жорстко контролювалась і вся підростаюча зміна.

Особлива увага приділялась роботі по підвищенню ідейно-політичного рівня учнівської маси. Піонервожаті разом з класними керівниками сумлінно готували збори піонерських загонів, виготовляли з піонерами альбоми, фотомонтажі, писали про своє враження від прочитаних книг, проводили поточні збори тощо. На допомогу учителям, у даній справі, при кожній школі створювались гуртки по вивченню історії партії та рішень її з'їздів, ленінського вчення про виховання, марксових педагогічних висновків, сталінських праць тощо. Таким чином, всі питання шкільництва знаходились під пильним оком партії, в школі не залишалось місця для вільнотумства, все, що не вкладалося в рамки комуністичної ідеології, визнавалось ворожим і неприйнятним.

Задля більшого посилення впливу на вчительство відкривались спеціальні відділи вечірніх університетів марксизму-ленінізму. Також учителів зобов'язували самостійно працювати над підвищенням ідейно-теоретичного рівня через вивчення творів класиків марксизму-ленінізму, педагогічної і методичної літератури, читання художньої літератури, систематичне читання газет і журналів. Виконання планів учителів опубліковувалось і перевірялось керівниками шкіл, які проводили з учителями бесіди, проглядали конспекти, складені при опрацюванні тих чи інших матеріалів, давали їм консультації і поради.

Виконанню рішень вищестоячих органів у справі піднесення, як тоді говорили, “ділової кваліфікації” освітян сприяв і Вінницький інститут удосконалення кваліфікації вчителів. Тут проводились обласні семінари. Усі працівники ОблВНО та інституту удосконалення вчителів брали активну участь у районних нарадах учителів і на місцях перевіряли виконання і ефективність настанов, даних на обласних семінарах.

У містах та районах широко проводилися науково-педагогічні конференції. Скликаючи учителів на конференції, її організатори заявляли, що їх завдання полягає в тому, щоб обмінятися кращим досвідом навчальної роботи. Між тим, конференції перетворювалися в черговий ідейно-виховний захід.

Партійна номенклатура досить часто використовувала учителів для проведення масово-політичної роботи серед населення. Переважна більшість вчителів призначалася партійними органами агітаторами і пропагандистами, змушували їх виступати з лекціями і доповідями на підприємствах, в колгоспах, бригадах і фермах. Так, наприклад, у Гайсинському районі 990 учителів були агітаторами, 230 учителів – членами сільських і міських лекторіїв. За 1952-53 н.р. вони прочитали понад 1600 лекцій і доповідей на політичні та науково-політичні теми (“Основний закон соціалізму”, “Життя і революційна діяльність В.І. Леніна”, “Визвольна війна корейського народу” та ін.). Вони ж, організовували дітей і брали самі активну участь у боротьбі з сільськогосподарськими шкідниками, у збиранні насіння фруктових, лісових, декоративних дерев і кущів, посадці лісосмуг, збиранні жолудів, влаштовували виставки художньої самодіяльності.²¹

Хто не справлявся з поставленими завданнями, тобто не відвідував гурток вивчення короткого курсу історії ВКП(б), не систематично працював над підвищенням ідейного та фахового рівня, проявляв аполітичність (наприклад, при відповіді на запитання чи є на світі Бог, вчителька

відповіла, що ще не дочиталась), не брав активної участі у громадсько-політичному житті села, читав уроки на низькому ідейно-політичному рівні – отримував догани, а то й був звільнений, не дивлячись на педагогічний стаж, на прекрасне знання фактичного матеріалу, володіння методикою викладання.

Отже, вчитель був перетворений у покійного виконавця наказу, розпорядження, незважаючи на ефективність його роботи. Система освіти, що ґрунтувалась на ідеології, позбавляла людину можливості самостійного вибору способу поведінки, нав'язуючи їй єдиний стандарт ціннісної орієнтації, до якого кожному потрібно було пристосувати усі свої рішення і дії. Вчителів перетворювали на "гвинтиків" ідеологічної системи, на слухняних провідників ідей партії. Навіть не будучи членами партії, вони були зобов'язані виконувати рішення партійних і комсомольських органів.

Жахлива обстановка ідеологічного і фізичного терору сприяла виникненню інстинкту самозбереження та підкори вимогам влади, що штовхало вчителя до зречення від усього українського; від національної школи в Україні не залишалось нічого, бо з першого класу дітей відлучали від рідної культури, вчили служити інтересам партії комуністів, любити імперію, а не Батьківщину.

Однак, завдяки подвижницькій, самовідданій праці народного вчительства, молодь набула важливої загальноосвітньої підготовки, залучалася до громадсько-корисної, виробничої та творчої праці, що вплинуло на позитивно-якісні зміни соціальної структури суспільства.

ДЖЕРЕЛЯ ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 роки) // Україна крізь віки. Т.13. – К., 1999; 2. Замлинська О.В. Культурне життя в Україні у 1943 – 1953 роках // Дис...канд.іст.наук.-К., 1995; 3. Красножон Н.Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя 1943-53 рр. // Дис...канд.іст.наук. – Переяслав-Хмельницький, 2002; 4. Огневюк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розуму. – К., 2003; 5. Романенко М.І. Філософія освіти: історія і сучасність. – Дніпропетровськ, 2004; 6. Романець Л.М. Соціально-побутові умови освітян Вінниччини в 1944-1958 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія. Вип. XI. За матеріалами II Міжнародної наукової конференції "Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX – XXI століттях". – Вінниця, 2006. – С.258-261; II ж. Проблеми поповнення вчительськими кадрами шкіл України в повоснні роки // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія. Вип. X. – Вінниця, 2006. – С.162-164; II ж. Репресії проти вчительства Вінниччини в кінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. // Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в XX столітті у контексті національної пам'яті. Матеріали обласної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2006. – С.109-115; 7. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. – К., 1967. – С.102-105; 8. Тичина П.Г. Піднести ідейно-політичну роботу серед учителів // Радянська школа. – 1945. – №1-2. – С.4; 9. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф.П.136. – Оп.12. – Спр.178. – Арк.12; 10. Там само. – Арк.7; 11. ДАВО. – Ф.Р.4897. – Оп.4. – Спр.62. – Арк.21; 12. Там само. – Спр.49. – Арк.91; 13. Там само. – Арк.17; 14. Там само. – Арк.254; 15. ДАВО. – Ф.Р.6023. – Оп.4. – Спр.26454. – Арк.81,82; – Спр.16299. – Арк.2,23; 16. Там само. – Спр.26506. – Арк.119; 17. ДАВО. – Ф.Р.4897. – Оп.7. – Спр.140. – Арк.4; 18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.24. – Спр.2000. – Арк.3, 108; 19. ДАВО. – Ф.Р.2700. – Оп.6. – Спр.555. – Арк.22; 20. ДАВО. – Ф.Р.4897. – Оп.2. – Спр.5. – Арк.23; 21. ДАВО – Ф.Р.2700. – Оп.6. – Спр.555. – Арк. 168.

Т.Р. Соломонова

ДОЛЯ БІБЛІОТЕК ПОМІЩИЦЬКИХ МАЄТКІВ ПОДІЛЛЯ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Історія бібліотечної справи в Україні, зокрема бібліотечної мережі, сьогодні активно досліджується. За доби Української революції в цій галузі відбулися особливо важливі зміни. З одного боку, і українська незалежна держава, і більшовицька влада, на свій розсуд, підтримували розвиток нової структури бібліотечної мережі, а з іншого, відбувалося руйнування попередньої, причому зникали навіть окремі види бібліотек, наприклад, бібліотеки в поміщицьких маєтках. Частково цей процес був розглянутий у монографіях вітчизняних вчених Т. Ківшар «Український книжковий рух як історичне явище»¹, О. Нестуді «Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні»², С. Заремби «Нариси з історії українського пам'яткознавства»³, а також польських науковців А. Урбанського⁴ і Р.Афтаназі⁵. Кожний з авторів вводив у науковий обіг новий фактичний матеріал про події на Поділлі зазначеного періоду. Чимала цінна інформація міститься у